

Тадеуш Ольшанський

Колись у Станиславові ...

Дискурс
Івано-Франківськ — 2016

УДК 821.162.1
ББК 84(4ПОЛ)
О 56

З польської переклала Наталя Ткачик

Книжку Тадеуша Ольшанського «Колись у Станиславові» видано за сприяння Центру польської культури та європейського діалогу в Івано-Франківську і підтримки Генерального консульства Республіки Польща у Львові

Тадеуш Ольшанський. Колись у Станиславові... — Івано-Франківськ: Дискурсус, 2016. — 272 с.

Тадеуш Ольшанський — відомий польський журналіст, публіцист, письменник та перекладач. Він народився 28 серпня 1929 р. в Станиславові у сім'ї угорки та польського лікаря і прожив тут 14 років.

У книгу, яку ви зараз тримаєте в руках, повністю ввійшла перекладена перша частина «Креси кресів. Станиславів» та вибірково (за узгодженням із автором окремих частин) друга — «Станиславів, однак, живе».

ББК 84(4ПОЛ)

ISBN 978-617-7236-78-7

© Наталя Ткачик, переклад, 2016
© Дискурсус, видання, 2016

ПІСЛЯМОВА

Книги Тадеуша Ольшанського — яскравий приклад так званої «кресової літератури»: спогадів, статей, нарисів, а також художніх творів, що стосуються кресів — колишніх східних частин довоєнної Польщі (пол. Kresy Wschodnie, від польського слова «крес» — границя, кінець, край; теперішні західні регіони України, Білорусі та частина Литви). Автор з теплотою описує світ, якого вже нема, але спогади про нього ще живуть у серцях «кресов'яків» — людей, народжених на Кресах, які в силу історичних обставин змушені були покинути рідні міста і села невдовзі після II Світової війни і виїхати переважно на західні терени уже нової, соціалістичної Польщі.

Сам автор Тадеуш Ольшанський — польський журналіст та перекладач. Журналістський хист та досвід автора відобразилися у вдалому та легкому стилі викладу тексту. Перед читачем постають не просто чергові краєзнавчі праці, а захопливі розповіді про історії з життя рідного міста Ольшанського — Станиславова (в 1962 році перейменованого на Івано-Франківськ). Тут йому знайомі кожен камінчик та будинок, саме тут минуло його щасливе дитинство. Поряд з легким викладом твори не втратили своєї інформаційної насиченості фактами та подіями з місцевої історії. Також поглиблюється розуміння того, як події всесвітньої історії впливали на місцеве життя. Зокрема, декілька разів у Станиславові бував Юзеф Пілсудський, про що автор теж згадує.

Перед нами розгортається польський світ довоєнної Галичини на прикладі Станиславова — центру однойменного воєводства, що стояв найдалше на схід від Варшави. Недаремно автор назвав першу книгу «Креси Кресів. Станиславів». Одночасно із польським світом дотично ми бачимо не менш цікаві український та єврейський світи. Тому маємо гарну можливість відчутти атмосферу полікультурності та багатоетнічності Галичини міжвоєнного періоду. Спостерігаємо в основному мирне співжиття, яке часом і сповнене стереотипами кожної національності одне щодо одного, але тим не менше життя, де народжувалися, росли, кохали, працювали і йшли в інший світ. Друга книга «Станиславів, однак, живе» природно продовжила першу і охоплює також матеріали про інші міста воєводства.

Автор вміло і часто використовує біографічний метод, показуючи на прикладі історій окремих польських видатних осіб та їхніх родин цілий спектр буття кресів: щоденне життя, працю, побут, освіту, культуру, відпочинок, в тому числі спорт тощо. Споглядаємо картину гамірного, велелюдного, успішного міста, воєводського центру, що стабільно розвивається. Скільки і якого населення тоді тут жило? Згідно з офіційно опублікованими даними перепису населення від 9 грудня 1931 р., у Станиславові мешкало 60 256 осіб, з них 24 823 (41,4%) євреїв, 22 312 (37,2%) поляків, 11 134 (18,6%) українців, 1691 (2,8%) представників інших

національностей¹. У місті працювало 48 промислових підприємств, загальна вартість всіх міських фабрик була оцінена в 1934 р. на суму близько 10 млн злотих. Найбільшим промисловим підприємством міста та воєводства були залізничні майстерні, де працювало близько 5 тисяч осіб. Активно розвивалося також ремесло та торгівля, у Станиславові станом на 1934 рік² працювало 1067 ремісників та діяло 1565 торговельних фірм.

Будучи жителем тогочасного Станиславова, ви були б приречені знати як мінімум три мови (польську, українську, ідиш) і, цілком можливо, ще й німецьку, адже німецька меншина теж була на мапі міста, маючи свою протестантську церкву та німецьку гімназію³.

Багато корисного досвіду для сучасного міста можемо почерпнути з минулого і нині. Станиславів міжвоєнного періоду дав добрий приклад хорошого самоврядування в особі власника другої за якістю друкарні Польщі Вацлава Хованця. Ставши президентом міста (мером) в 1924 р., він будує міську електростанцію, модернізує пожежну службу (зокрема, закуплено 5 нових пожежних машин), адже «пожежі були прокляттям міста», ремонтуються і встелюються бруківкою дороги та тротуари. Хованець був президентом міста 11 років, встановивши рекорд в усій II Речі Посполитій.

Описуючи зв'язок Івана Франка зі Станиславовом, Тадеуш Ольшанський стверджує, що поет рідко бував у місті та має досить мало спільного з ним. Однак у Станиславові Іван Франко бував часто, бо мав тут багато друзів та знайомих. У місті мешкала полька Юзефа Дзвонковська, за офіційною версією, друге кохання Івана Франка⁴. З дівчиною поет познайомився восени 1883 р., коли завітав у гості до свого університетського товариша Владислава Дзвонковського, брата Юзефи. Це була молода й розумна дівчина. Франко присвятив їй ряд своїх творів, зокрема вірші «Гей рибачко чорноока», «Рік минув, як ми зустрілись», «Не схилий своє личко рум'яне» і повість «Не спитавши броду».

Окрім розповідей про Станиславів, у другій книзі автор вміщує невеликий розділ «Слава Коломиї». Цікавою є викладена тут малознана версія походження міста: від імені Коломана, угорського князя, який кілька років правив у Галицькому князівстві та у 1214 р. цілком ймовірно міг заснувати місто. Згадує автор і зародження на Покутті та Гуцульщині хасидизму, пов'язаного з єврейським релігійним діячем Ізраелем Баал Шем Товою. Заслугує уваги опис появи в Коломиї англійців у зв'язку з тим, що у поближніх селах Слободі Рунгурській та Печеніжині знайшли нафту. Але покладів виявилось замало, тому Коломия не стала другим Дрогобичем.

На деякі події з української історії Тадеуш Ольшанський має свої власні погляди. У книзі автор один раз дотримується загальнопоширеного міфу про

¹Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Ludność i budynki. Na podstawie tymczasowych wyników drugiego powszechnego spisu ludności z dn. 9. XII. 1931 r. Oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne. Część III. Województwa Południowe. — Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1933. — S. 61.; Копчак С. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття (статистично-демографічне дослідження) / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк. — Львів: Світ, 1996. — С. 181.

²Księga pamiątkowa miszczaństwa polskiego w Stanisławowie. 1868–1934. [pod red. J. Zielińskiego]. — Stanisławów: drukarnia St. Chowaniec, 1935. — S. 61.; Broński K. Rozwój społeczno-gospodarczy Stanisławowa w latach 1867–1939 / K. Broński. — Kraków: Antykwa. 1999. — S. 74.

³Про це див.: Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Переклад з німецької Галини Петросаняк. — Івано-Франківськ, 2007. — 168 с.

⁴Горак Р. Тричі мені являлася любов: повість-есе. — Київ: Дніпро, 1987. — 268 с.

участь батальйону «Нахтігаль» Дружини Українських Націоналістів ОУН-Б у знищенні польської інтелігенції у Львові влітку 1941 р. (так звана справа «львівських професорів»). Цей міф був штучно утверджений радянською історіографією задля дискредитації українського визвольного руху¹. Батальйон «Нахтігаль» 24 червня 1941 р. форсував р. Сян та рухався у напрямку на Львів попереду німецьких військ. З боями він підійшов до Львова та 29 червня 1941 р. отримав наказ зайняти місто. Перша сотня, в якій знаходився Р. Шухевич, отримала наказ захопити Ратушу, друга сотня — собор Св. Юра, а третя — газовий завод². До Львова батальйон «Нахтігаль» увійшов 30 червня 1941 р. та в ході вуличних боїв зазнав незначних втрат, а саме було поранено декількох солдатів. У місті він перебував близько двох тижнів. Сучасним дослідникам не вдалося знайти жодного документального підтвердження участі батальйону «Нахтігаль» у розстрілах львівської інтелігенції. Немає цього і в матеріалах Нюрнберзького процесу 1946 р. Помічник головного обвинувача від СРСР Л. Смірнов використовував повідомлення Надзвичайної державної комісії «Про злочини німців на території Львівської області», у якому було зазначено, що, згідно зі свідченнями, арештом та знищенням львівської інтелігенції займався «загін гестапівців» або «есесівці»³. Згідно з тодішніми німецькими розпорядженнями, розстріли політично чи расово ворожих осіб проводили айнзацкоманди, які підпорядковувались СД. Батальйон «Нахтігаль» ж знаходився у підпорядкуванні вермахту, а його частини до таких справ в основному не залучали. Тому його не було внесено до списку злочинних формувань на Нюрнберзькому процесі⁴.

Наразі вже достеменно відомо, що розстріл польських професорів у Львові був організований німецькою владою, а безпосередньо керував акцією Ганс Крюгер. Автор уже при другій згадці про «справу професорів» згадує шефа станіславського гестапо. Крюгер проговорився польській графині Ланцкоронській під час її допиту. За дорученням Польського комітету допомоги графиня займалася опікою в'язнів у Станиславові. Маючи намір відправити Ланцкоронську в концентраційний табір Равенсбрюк, Крюгер особливо не крився перед нею, адже ймовірність побачити графиню згодом живою була мізерна. У Станиславові, на відміну від Львова, більшість євреїв, які тут проживали чи були сюди зігнані, розстріляли на місці, а не відправили в концентраційні табори. Ймовірно, причиною такої винятковості був Ганс Крюгер, який прославився своєю жорстокістю у винищенні євреїв та інших жителів міста. Після війни він опинився у Західній Німеччині, де видавав себе за антифашиста.

При спробі Крюгера вступити на державну службу виникли підозри щодо його причетності до злочинів у роки війни. У 1967 р. відбувся суд, на засідання якого несподівано завітала графиня Ланцкоронська, якій вдалося вижити. Це зруйнувало весь захист і Крюгера засудили на довічне ув'язнення, але звільнили у 1986 р. У газетах та по радіо СРСР повідомили про суд над першим шефом станіславського гестапо. І навіть в івано-франківському обкомі партії

¹ Веденеев Д. В. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА. — Киев: К.И.С., 2007. — С. 63.

² Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. — Б. м.: Наша книгозбірня, 1953. — С. 109.

³ Веденеев Д. В. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА. — Киев: К.И.С., 2007. — С. 68.

⁴ Кук В. УПА в запитаннях і відповідях Головного Командира. — Львів: Галицька видавнича спілка, 2007. — С. 19.

розглядалось питання про те, щоб відрядити свого представника на цей суд. Але у зв'язку з тодішньою міжнародною політичною ситуацією та проблемою фінансування поїздки вирішили не відправляти делегата. Помер Крюгер два роки після звільнення. Його судили за знищення євреїв, але не за розстріли українців, поляків чи ліквідацію львівських професорів¹.

Автора важко запідозрити у симпатіях до українських націоналістів, але він відзначив героїчну поведінку українців під час німецької каральної акції 17 листопада 1943 р. у Станиславові, коли під стінами єврейської синагоги привселюдно було розстріляно 27 українських заручників. Перед цим 14 листопада під час вистави «Шаріка» у міському театрі було арештовано 140 глядачів, під кріслами було виявлено зброю та гранату. Після короткого суду відбулась ця страшна екзекуція. З цього приводу у своїй книзі Тадеуш Ольшанський наводить наступну думку: «Українці хіба готували якесь повстання, бо чого прийшли озброєні до театру?». За однією з поширених тоді серед поляків версій, після вистави українці мали здійснити польський погром у Станиславові. Зацікавленими у поширенні такої інформації, на думку автора, були самі німці. Одне є певним, вважає Тадеуш Ольшанський, що після вистави готувався якийсь нічний збройний виступ.

Інший свідок тих подій Василь Яшан у книзі «Під брунатним чоботом» подає свою, зовсім протилежну, версію тієї ситуації. Перед спектаклем гестапо отримало донос, що після вистави українці готують збройну провокацію супроти німців, що й спричинило облаву на театр. Під час неї під крісла 3-го чи 4-го ряду, мовляв, таємний агент гестапо, польський фольксдойч, підкинув зброю². На думку Тадеуша Ольшанського, там було багато зброї, а ось Василь Яшан подає приблизну інформацію про її кількість: 5 револьверів, набої до них та одна ручна осколкова граната. Окрім того, деякі особи мали при собі зброю. Один юнак з українського підпілля з приміського села Микитинці мав револьвер, спровокував перестрілку, під час якої через вікно втік з театру. Згодом українське підпілля дійшло висновку, що саме цей юнак і спричинився до трагічних подій у театрі³.

Згідно з третьою версією, після вистави планувався напад на приміщення міської пошти, щоб пошкодити кабель урядового зв'язку, який йшов до ставки Гітлера «Вервольф» під Вінницею.

Автор також торкається сторінок історії Української революції 1917–1921 рр., переказуючи розповідь єврея Вайсберга «про страшні погроми Богу духа винного єврейського населення, організовані Петлюрою». Але, як говорять найновіші дослідження, безпосередньо він не мав до них якого-небудь відношення⁴.

Не оминає у своїй книзі Тадеуш Ольшанський і важких питань польсько-української історії. Описуючи події початкового етапу радянсько-німецької війни, автор зазначає, що після відступу зі Станиславова радянських військ та адміністрації 29 червня 1941 р. у місті почалися масові погроми поляків та

¹ Грицак Я. Передмова // Фрейндліх Е. Знищення міста на ім'я Станиславів / Націонал-соціалістська політика винищення у Польщі 1939–1945 рр. — Брустури: Дискурсус, 2016. — С. 23–25.

² Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні, 1941–1944. — Торонто, 1989. — С. 109.

³ Там само.

⁴ Грицак Я. Передмова // Фрейндліх Е. Знищення міста на ім'я Станиславів / Націонал-соціалістська політика винищення у Польщі 1939–1945 рр. — Брустури: Дискурсус, 2016. — С. 14.

евреїв, організовані українцями, що припинилися 2 липня з приходом угорських військ, яких вдячні поляки зустрічали з квітами. Тут слід взяти до уваги психологію людини, бо саме в часи хаосу і безвладдя найчастіше відбуваються різні авантюри та злочини. Цю ситуацію спричинила сама ж радянська влада, заклавши певного роду міну — на волю були випущені усі кримінальні злочинці із Станиславівської тюрми НКВС, а політичні в'язні були натомість розстріляні. У зв'язку зі швидким просуванням німецьких військ НКВС-НКДБ не мало можливості вчасно евакуювати в'язнів своїх тюрем, які до того ж були переповненими. До прифронтових областей НКДБ УРСР 23–24 червня 1941 р. передало вказівку про те, що «всіх арештованих та засуджених за контрреволюційні злочини по статті 170-й Кримінального Кодексу, по закону від 7 серпня, та осіб, які здійснили великі розкрадання, розстріляти, а арештованих та засуджених по інших статтях звільнити»¹. Доблесні сталінські чекісти з ентузіазмом взялися до улюбленої справи, цілими ночами на подвір'ї Станиславівської тюрми НКВС гуділи двигуни машин, щоб заглушити постріли та крики, а криті вантажівки відвозили в'язнів або ж їхні тіла на вічний спочинок в урочище Дем'янів лаз поблизу приміського села Пасічна. За підрахунками знайденого на подвір'ї тюрми закривавленого одягу, у ній було розстріляно понад 1500 осіб². Під час проведення ексгумаційних робіт восени 1989 р. в урочищі Дем'янів лаз було знайдено останки 524 скелетів людей³. З доповідної записки начальника тюремного управління НКВС УРСР капітана Філіпова — «Про евакуацію тюрем Західних областей СРСР» від 5 липня 1941 р. нам стає відомо, що із трьох тюрем із міст Станиславова, Коломиї та Печеніжина було вивезено 1376 в'язнів, а у Станиславівській тюрмі було залишено «647 в'язнів, в основному із числа обвинувачених за побутові злочини. Інші в'язні були розстріляні та звільнені»⁴.

Із спогадів тогочасних свідків нам стає ясно, що коли люди наблизились до покинутої Станиславівської тюрми НКВС, то у ній кримінальних злочинців уже не було. Саме вони, вірогідно, спричинилися до погромів і хаосу на вулицях Станиславова у час безвладдя. Дуже імовірно, що це було схоже до подій 22 червня 1941 р. у місті Бресті, коли в'язні місцевої тюрми вчинили погроми на вулицях міста, радо вітали німецьких солдатів як своїх «визволителів» та разом з ними ганялися за тюремними наглядачами по цілому місту, а затримавши, вбивали їх на місці. Німецькому командуванню було не до погромів у місті, його увага була зосереджена на штурмі Брестської фортеці, яку починали обороняти вцілілі радянські прикордонники та військові⁵.

Т. Ольшанський порушує і дуже складне питання про колаборацію (співпрацю) українців із нацистами та, зокрема, причетність до Голокосту. Але його, на думку львівського історика Я. Грицака, «не вдасться розв'язати простою

¹ Игнатов В. ЗАЧИСТКА ТЮРЕМ В НАЧАЛЬНЫЙ ПЕРИОД ВОЙНЫ // Палачи и казни в истории России и СССР // http://www.e-reading.club/chapter.php/1027454/25/Ignatov_Palachi_i_kazni_v_istorii_Rossii_i_SSSR.html.

² Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941 року. — Дрогобич: Відродження, 1991. — С. 75.

³ Левицький О. Непокараний злочин. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. — С. 56.

⁴ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відповідальний редактор професор Микола Кугутяк. — Том. 2. — Книга 1 (1939–1945). — Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. — С. 171.

⁵ Игнатов В. ЗАЧИСТКА ТЮРЕМ В НАЧАЛЬНЫЙ ПЕРИОД ВОЙНЫ // Палачи и казни в истории России и СССР // http://www.e-reading.club/chapter.php/1027454/25/Ignatov_Palachi_i_kazni_v_istorii_Rossii_i_SSSR.html.

відповіддю «так» чи «ні». Українці і співпрацювали з нацистською владою — особливо на самих початках окупації, і боролися проти неї»¹.

Незважаючи на такі речі, автор вважає, що справжніми ворогами українців та поляків у тій кривавій війні були два тоталітарні режими — фашистський та радянський: «Бо то не поляки, а гестапо і НКВС знищило у Станиславівському воєводстві 50 000 української інтелігенції, яка в переважній більшості сформувалась у II Речі Посполитій».

Дуже неоднозначною є теза Т. Ольшанського, що згідно з політичною концепцією Степана Бандери і Романа Шухевича дорога до вільної України лежала через фізичне усунення поляків. На цей час не виявлено жодного серйозного документального підтвердження цього положення. Питання польсько-українського конфлікту в роки II Світової війни є досить складним і належить до так званих «важких питань» у дискусіях польських і українських істориків, що тривають і досі. Обидві сторони сходяться на думці про те, що як нацистському, так і комуністичному режимам було вигідно спровокувати це протистояння.

Цікавий стиль викладу книг, що поєднали спогади із краєзнавчими розвідками, робить читання легким та приємним. Мемуаристика, звісно, не може претендувати на цілковиту об'єктивність і точність. Однак далеко не кожне історичне джерело передасть нам з таким живим колоритом і так безпосередньо, через сприйняття і переживання конкретної людини, дух минулих епох та їхніх сучасників, людей, котрі творили історію.

Загальновідомо: чим розвинутіше краєзнавство, тим історія є точнішою. Книги Тадеуша Ольшанського уже достатньо знані серед краєзнавців Івано-Франківська, але для широкого загалу маловідомі. Мовний бар'єр польського тексту подоланий — на що франківчани нетерпляче чекали, адже тепер усі прихильники місцевої історії зможуть насолодитись цікавою та доволі добре викладеною розповіддю Тадеуша Ольшанського.

Петро Гаврилишин, Роман Чорненький

Петро Гаврилишин — кандидат історичних наук, викладач кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ);

Роман Чорненький — історик, науковий працівник музею «Герої Дніпра» — філії Національного військово-історичного музею України в Івано-Франківську.

¹Грицак Я. Передмова // Фрейндліх Е. Знищення міста на ім'я Станиславів/ Націонал-соціалістська політика винищення у Польщі 1939–1945 рр. — Брустури: Дискурсус, 2016. — С. 26.

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКА І ПЕРЕКЛАДАЧА	3
НЕМА ВЖЕ СТАНИСЛАВОВА, Є СТАНИСЛАВІВЦІ?	6

ЧАСТИНА І. Креси Кресів. Станиславів	7
ВУЛИЦЯ ТИХА	8
ВУЛИЦЯ ПЕЛЕША	17
ВУЛИЦЯ КАМІНСЬКОГО	27
ЧВІЧЕНІВКА	37
УЛЬБРІХІВКА	47
ВУЛИЦЯ САПЄЖИНСЬКА	55
ВУЛИЦЯ БЕРКА ЙОСЕЛЕВИЧА	63
ВУЛИЦЯ ВІРМЕНСЬКА	70
ДОРА І ЯРЕМЧЕ	78
ВУЛИЦЯ КАМІНСЬКОГО ВДРУГЕ	87
ВУЛИЦЯ НА СИБІР	97
ВУЛИЦЯ КОШАРОВА	105
ВУЛИЦЯ КАМІНСЬКОГО ВТРЕТЄ І... ВОСТАННЄ	110
ЧОРНИЙ ЛІС	118
ҐЕТТО	127
ТИСМЕНИЦЯ	133
ПЛОЩА МІЦКЕВИЧА	140
РАМПА НА МАЙЗЛЯХ	147
БАЛАТОНБОґЛАР	154
НАҐИТАРНА	163
ПОСТСКРИПТУМ	171

ЧАСТИНА II. Станиславів, однак, живе	175
ПІЛСУДСЬКИЙ У СТАНИСЛАВОВІ.....	176
МЕР ХОВАНЕЦЬ.....	184
«КРАЙ» ЯВОРСЬКИХ	194
«ГІРКА» і «РЕВЕРА».....	201
СЛАВА КОЛОМИЇ	210
СПРАВА ЧЕСТІ —ДОКТОР ҐУТТ МОСТОВИЙ.....	218
ВРЯТОВАНІ ВІД ГОЛОКОСТУ	228
ВІДЛУННЯ КРЕСІВ	236
ЯК ПАН ТАТАРА ВРЯТУВАВ МІЦКЕВИЧА.....	241
ПОВЕРНЕННЯ ДО МИНУЛОГО	247
СТАНИСЛАВІВ, ОДНАК, ЖИВЕ.....	254
ПОДЯКА	262
ПІСЛЯМОВА.....	263
P. S. ВІД АВТОРА	269